

Euzebiusz Gil

Inwentaryzacja etnograficzna drewnianego budownictwa ludowego na Opolszczyźnie

---

Ochrona Zabytków 31/1 (120), 51-54

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

follows therefrom the spatial layout of rooms and other accommodations at the respective floors, as well as the division of the elevations, have been planned in a free and unsymmetrical way. The most important element of the layout is the inner court with a barrel vault having two pairs of lunettes. It was once used for representation functions as testified to by some of the preserved fragments e.g. the wrought iron balustrade, the staircase connecting the

first and the third span of the first floor, and the said barrel vault with lunettes of profiled edges.

The author concludes her communique in a postulate for the earliest possible commencement of conservation of that historical burgher house which, uninhabited for a long time past, is going to ruin.

EUZEBIUSZ GIL

INWENTARYZACJA ETNOGRAFICZNA DREWNIANEGO BUDOWNICTWA LUDOWEGO NA OPOLSZCZYŹNIE

Odkryte w czasie prac wykopaliskowych w Opolu na Ostrówku konstrukcje drewnianych chat z X i XI w. potwierdzają kontynuację zrębowej techniki budowlanej, rozwijającej się na Opolszczyźnie nieprzerwanie do połowy XIX w. Po tym okresie nastąpił proces systematycznego zaniku wiejskiego budownictwa drewnianego, spowodowany nie tylko względami ekonomicznymi, ale także zakazami władz pruskich, zabraniającymi wznoszenia budynków drewnianych. Zakazy te były podyktowane dużym zapotrzebowaniem na drewno dla szybko rozwijającego się przemysłu, miały też znaczenie polityczne. W procesie germanizacji ludności śląskiej chodziło o likwidację wszelkich śladów słowiańskich tradycji z kultury ludowej wsi.

Po odzyskaniu niepodległości, w okresie odbudowy i rozwoju przemysłu, budownictwa, handlu i usług, nastąpił okres szybkiej przebudowy wsi. Przeobrażenia wsi opolskiej niosły ze sobą tendencje do likwidacji i wymiany resztek zabudowy drewnianej na murowaną. Tendencje te ze wszech miał słuszne i pożądane stanowiły duże niebezpieczeństwo dla zabytkowych obiektów drewnianej architektury wiejskiej. Możliwości ochrony tej grupy zabytków można było stworzyć jedynie przez powołanie placówki muzealnej specjalizującej się w ratowaniu najstarszych i najwartościowszych przykładów drewnianej architektury ludowej.

Władze polityczne i administracyjne województwa opolskiego, akceptując program ochrony budownictwa wiejskiego,

1. *Muzeum Wsi Opolskiej, spichlerz dworski (1610 r.?) ze Sławęcice*
1. *Opole Village Museum, Sławęcice, granary of the manor (1610)*

2. Muzeum Wsi Opolskiej, chalupa z Radłowa (XVIII w.)

2. Opole Village Museum, cottage, village of Radłowo (18th century)

skiego, przyczyniły się do powstania w 1961 r. Opolskiego Parku Etnograficznego, który później przyjął nazwę Muzeum Wsi Opolskiej.

W okresie poprzedzającym powstanie Muzeum Wsi Opolskiej ochrona wiejskiego budownictwa była prowadzona przez Urząd Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Opolu i obejmowała prawie wyłącznie obiekty sakralne. Niemniej jednak w latach pięćdziesiątych pod nadzorem i na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków podjęto wyrywkowe badania penetracyjne wiejskiego budownictwa drewnianego, wskazując obiekty, które z uwagi na zachowane walory architektoniczne i cechy regionalne winny znaleźć się w przyszłości na terenie skansenu.

Prace badawcze w odniesieniu do dawnego budownictwa drewnianego prowadzone były przez: Zakład Etnografii IHKM w Krakowie, Katedrę Etnografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Katedrę Etnografii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego i Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu. Brakowało jednak nadal pełnego rozeznania w zasobach wiejskiej architektury ludowej terenu Opolszczyzny, w związku z czym przed powołaną do życia placówką muzealną stanęła konieczność natychmiastowego przeprowadzenia pełnej ewidencji etnograficznej zachowanych na wsi budynków drewnianych.

Systematyczną ewidencję etnograficzną wiejskiego budownictwa drewnianego prowadzono w latach 1966—1971. Badaniami penetracyjnymi objęto wszystkie wsie na terenie trzynastu powiatów (z czternastu istniejących wówczas). Nie uwzględniono w nich powiatu grodzkiego, który w wyniku działań wojennych został bardzo poważnie zniszczony, ponadto wiadome było, iż ma zabudowę przeważnie murowaną z nielicznymi śladami budownictwa ryglowego. Badania wyrywkowe przeprowadzone w 1976 r. w dwudziestu wsiach grodzkich potwierdziły brak na tym terenie budownictwa drewnianego.

Przy opracowywaniu metod ewidencji etnograficznej, dającej możliwie pełne informacje z zakresu architektury i etnografii obiektu, posłużono się kartą ewidencyjną

(karta zielona) zabytków architektury obowiązującą w służbie konserwatorskiej, zatwierdzoną przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Karta ewidencyjna stała się podstawą do opracowania przez pracowników naukowych Muzeum Wsi Opolskiej własnej karty ewidencji etnograficznej budownictwa.

Opracowana karta etnograficzna budownictwa ma format A3 i w połowie jest złożona, czyli po złożeniu ma format A4. Strona pierwsza karty etnograficznej zachowuje w zasadzie wszystkie podstawowe pytania karty ewidencyjnej architektury, a więc nazwę obiektu, dane adresowe i archiwalne, pytania dotyczące materiału budowlanego, przeznaczenia i użytkowania. Rozbudowana została grupa pytań dotyczących materiału budowlanego i konstrukcji poszczególnych elementów. Dane na temat użytkowania wnętrza rozszerzono pytaniami odnoszącymi się do zastanych urządzeń ogniowych w wypadku budynków mieszkalnych.

Od badacza wymaga się ponadto odnotowania w wymienionych grupach pytań używanych nazw gwarowych. Z punktu widzenia etnografii niezmiernie ważne znaczenie mają nazwy gwarowe na określenie poszczególnych elementów i rodzajów zastosowanych konstrukcji. Nazewnictwo gwarowe pozwala stwierdzić, czy dane zjawisko kulturowe powstało na terenie badanym, czy też są to zapożyczenia lub wpływy obce. W wypadku drewnianego budownictwa zrębowego śląskie nazwy gwarowe potwierdzają kontynuację słowiańskiej tradycji w drewnianej architekturze Opolszczyzny.

Prawidłowe wypełnienie pierwszej strony karty etnograficznej nakłada na badacza obowiązek przeprowadzenia poszukiwań w literaturze i archiwaliach oraz odnotowania wszelkich wzmianek dotyczących ewidencjonowanego obiektu. Dane bibliograficzne stanowią materiał wyjściowy do późniejszych badań zmierzających do opracowania dokumentacji historycznej dla obiektu przenoszonego na teren skansenu.

Na drugiej stronie karty etnograficznej należy umieścić plan sytuacyjny zagrody w skali 1:500 (plan ten musi być zgodny z pytaniem na stronie pierwszej dotyczącym

opisu otoczenia obiektu) oraz plan obiektu w skali 1 : 100, z uwzględnieniem usytuowania mebli w budynkach mieszkalnych.

Pozostałe pytania zawarte na stronie drugiej dotyczą etnograficznego i socjologicznego opisu obiektu. W rubryce „uwagi” wymaga się odnotowania dodatkowych danych informacyjnych dotyczących stanu zachowania, możliwości przeniesienia do skansenu, stosunku użytkownika do obiektu, a także propozycji przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich i pozostawienia obiektu *in situ*. Uzupełnienie wypełnionej prawidłowo karty stanowią dwie fotografie (format 9×14), przedstawiające ścianę frontową i szczytową.

Na podstawie opracowanej karty zgromadzono podstawowe informacje etnograficzne dla około 1200 obiektów drewnianego budownictwa ludowego na Opolszczyźnie. Z tej liczby tylko połowa miała wartości zabytkowe, pozostałe, z uwagi na znaczny stopień zniszczenia i liczne przebudowy, pozbawione były cech obiektów zabytkowych.

3. Muzeum Wsi Opolskiej, spichlerz ganeczkowy z Ligoty Górnej (XVIII w.)

3. Opole Village Museum, granary with a gallery, Ligota Górna (18th century)

Opracowana na podstawie kart mapa występowania drewnianego budownictwa ludowego na Opolszczyźnie oraz analiza zebranego materiału wskazuje, iż w konstrukcji zachowanych budynków drewnianych dominowała technika zrębowa o połączeniu belek wieńcowych w węglach „na obłap”, rzadziej „na 1ybi ogon” i „na nakładkę”. Budownictwo zrębowe występowało przede wszystkim na lesistych obszarach prawobrzeżnej Odry. W części południowo-zachodniej, na terenach przeważnie bezleśnych, we wsiach kolonizacyjnych w miejsce dawnego budownictwa zrębowego wprowadzona została konstrukcja ryglowa.

Najliczniejszą grupę zachowanych budynków drewnianych stanowią stodoły i spichlerze, mniejszą — budynki

4. Muzeum Wsi Opolskiej, chalupa z Karmonek (XIX w.) (wszystkie zdjęcia: M. Maruszak)

4. Opole Village Museum, cottage at Karmonki (19th century)

mieszkalne. Przetrwowało tu ponadto kilkadziesiąt kościołów oraz niewielka liczba budynków przemysłowych (przede wszystkim wiatraki).

Zamieszczone na kartach szkice sytuacyjne i plany pozwoliły na przeprowadzenie typologii zagród i rozplanowanie wnętrz mieszkalnych poszczególnych obiektów. Budynki mieszkalne miały układy dwutraktowe z usytuowaną centralnie sienią, dzielącą budynek na dwie izby i dwie komory. Obok budynków dwutraktowych występowały również jednotraktowe, w których często pomieszczenia gospodarcze (chlewy, obory) znajdowały się pod wspólnym dachem z częścią mieszkalną. Podobnej oceny materiału dokonano w odniesieniu do budynków gospodarczych.

Zebrane materiały dotyczące architektury i etnografii obiektów stanowią materiał wyjściowy do przeprowadzenia dogłębnych badań terenowych i studiów porównawczych.

Obecnie Muzeum Wsi Opolskiej prowadzi weryfikację zewidencjonowanych budynków i na tej podstawie stwierdza błyskawicznie postępujący proces zaniku zabytków wiejskiej architektury. Proces ten wydaje się nieodwracalny, a szczupłe środki finansowe nie pozwalają na przeprowadzenie zabiegów konserwatorskich przy obiektach nie planowanych do przeniesienia. Dyrekcja Muzeum Wsi Opolskiej wystąpiła z projektem przekazania dla potrzeb skansenu dalszych 10 hektarów działki na zapleczu obecnego terenu, co pozwoli na zabezpieczenie dodatkowych kilkudziesięciu obiektów drewnianej architektury wiejskiej. Pozostałe obiekty o wartościach zabytkowych wytypowane zostały do wykonania dla nich inwentaryzacji konserwatorskich w skali 1:20.

mgr Euzebiusz Gil
Muzeum Wsi Opolskiej
Opole — Bierkowice

The author deals with the problem of the protection of monuments of rural timber building in the region of Opole. The framework construction technique was developing there from the 10th till the 19th century. In the period of Poland's partitions, the folk timber building was disappearing systematically and the transformations after the recovery of independence were accompanied by the tendency to eliminate the rests of wooden buildings and replace them by those raised in brick. It was in order to preserve the monuments of timber architecture that Opole Skansen Museum — latter on called Opole Village Museum — was set up in 1961. In 1966—1971 an ethnographic survey of the folk timber architecture was carried out. The staff of the Museum have worked out, on the basis of the so-called green inventory chart, used in conservation proceedings, their own chart for ethnographic inventorying of the monuments of rural architecture. As a result data have been collected pertaining to 1,200 specimens of folk

timber building in the region of Opole. Of this number only a half have been recognized as buildings of historical value, the remaining ones having not been included in that class on account of a high degree of their decay or numerous alterations and repeated rebuilding. As follows from relevant analysis of the collected materials, it was the framework construction technique — characterized by wall beams being connected in the cogs — and the transom-type one, that was mainly applied in raising the preserved wooden buildings. The most numerous group among them make the barns and granaries, a minor one — dwelling houses and churches, followed by a small number of structures used for what might be defined as industrial purposes, above all, of wind mills. In view of the rapidly progressing process of disappearance of the monuments of folk timber architecture, the Opole Village Museum carries on verification of the surveyed buildings, sets up the Skansen and runs an inventory of valuable structures, not to be included in the latter.

TADEUSZ WIDŁA

ROLA EKSPERTA PISMA W IDENTYFIKACYJNYCH BADANIACH OBRAZÓW

Badania identyfikacyjne obrazów mogą polegać na ustaleniu, czy osoba, której autorstwo poddano w wątpliwość, rzeczywiście jest twórcą zakwestionowanego dzieła, bądź na określeniu takich znamion dzieła, które pozwolą przysądzić autorstwo któremuś z twórców lub kręgów twórczych. Przypomina to cele, jakie stoją przed ekspertyzą dokumentów. Ponadto zarówno ekspertyza dokumentów, jak i ekspertyza obrazów obejmują badania technologii i materiałoznawstwa oraz badania graficzno-porównawcze. Na badania podłoża i środków kryjących składa się cały kompleks operacji, w trakcie których wykorzystuje się np. oględziny w podczerwieni i ultrafioletcie, termowizję, promienie Rtg, metody chemii analitycznej itp. Analiza badań graficzno-porównawczych pozwala dostrzec kolejne podobieństwa obydwu typów ekspertyz. Mianowicie punktem wyjścia zarówno do badań pisma, jak i strony graficznej obrazu jest wielokrotnie zweryfikowane w praktyce twierdzenie o pamięci kinestetycznej, pamięci mimowolnej, z której istnienia nie zdają sobie sprawy twórcy znaków graficznych; dzięki tej pamięci te same znaki graficzne (kreski, pętle, litery itp.) powstają z takich samych ruchów ręki uzbrojonej w przedmiot nanoszący środek kryjący lub rylec, co właśnie umożliwia identyfikację. Ponadto tak ekspertyza dokumentów, jak i ekspertyza obrazów należą do ekspertyz kompleksowych; na ogół niezależnie od odrębnych opinii o badanym obiekcie wystawionych przez każdego z ekspertów, opracowywana jest także wspólna opinia podsumowująca, w której np. uznaje się obraz za autentyczny lub za fałszyfikat.

Istnieje więc sporo podobieństw między badaniami dokumentów oraz obrazów i to chyba jest przyczyną, że

kryminalistycznym ekspertom dokumentów zlecane są badania dzieł sztuki lub, na odwrót, ekspertom z zakresu znawstwa sztuki (najczęściej konserwatorom) zlecane są badania obrazów wspólnie z występującymi na nich wypowiedziami pisemnymi. Sytuacja pierwsza występuje jednak dość rzadko, co nie oznacza, że również rzadko zwracano się do kryminalistyków z takimi propozycjami¹. Zakład Kryminalistyki KG MO wykonał kilka tego typu ekspertyz, m.in. ekspertyzy obrazów Chagalla i Wyczółkowskiego, jednak na ogół eksperci kryminaliści z rezerwą podchodzą do badań dzieł sztuki, a zwłaszcza badań struktury artystycznej i rezerwę tę należy uznać za uzasadnioną². Jeżeli bowiem są to badania zapisu werbalnego czy też z zakresu mechanoskopii, daktyloskopii, biologii lub chemii kryminalistycznej itp., to dysponujący odpowiednią wiedzą i dużym wyrobieniem estetycznym kryminalistyk może je przeprowadzić³, jednak tam, gdzie potrzebna jest specjalistyczna wiedza np. z dziedziny konserwatorstwa, kryminalistyk staje przed barierą trudności nie do pokonania, ryzykując spowodowanie nieodwracalnych szkód.

W praktyce o stronie graficznej lub technologicznej obrazu wypowiadają się najczęściej eksperci z zakresu znawstwa sztuki⁴ i oni także opiniują o autentyczności podpisu malarza. Sytuacje, w których zasięgnięto w tej materii opinii eksperta pisma, należą do rzadkości; do takich należy np. zaliczyć zasięgnięcie opinii znawcy pisma w celu stwierdzenia autentyczności podpisu Kandinsky'ego na obrazie znajdującym się w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu.

Najczęściej spotykanymi na obrazach wypowiedziami werbalnymi są sygnatury, występujące w postaci pełno-

¹ R. Soszalski, *Wytwór sztuki malarzkiej jako przedmiot badań kryminalistycznych*, „Problemy Kryminalistyki”, nr 97—98, 1972.

² Znane są wypadki przeprowadzania takich badań przez kryminalistyków — zob. np. R. Soszalski, op. cit., oraz W. Froentjes, *Kunstfälschungen (Bilderfälschungen) im international Bereich, Bertrag und Urkundensfälschung, Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1956.*

³ Zob. np. W. Froentjes, *L'affaire van Meegeren*, „Revue Internationale de Police Criminelle”, nr 23, 1948, i tegoż autora *Criminalistics Aspect of Art Forgery*, [w:] *Aspects of Art Forgery*, The Hague 1962.

⁴ Terminem tym określam zbiorczo historię sztuki, konserwatorstwo itp.